

Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries. I–II–III/1,2–IV.

Central European University Press, Budapest – New York, 2006–2014. 2169 oldal.

Amíg a nemzetépítés programideológiáinak szövegei a nagy világnyelveken elérhetetlenek voltak, különböző fejlődés termékeinek, eltérő nemzeti sajátosságoknak vélhettük őket. Immár tudhatjuk, hogy a *nemzeti sajátosságok* mitizálásai – az európai szubkontinensen belül maradván – északról délre, keletről nyugatig, Írországtól Törökorszáig, s a Baltikumtól Portugáliáig a nemzeti identitás megalkotásának részei voltak, és nagyon hasonlítottak egymásra. Abban, hogy ezt közép- és délkelet-európai vonatkozásban megalapozottan állíthatjuk, meghatározó szerepet játszik egy négy- (két alkötete miatt valójában öt-) kötetes, több mint kétezer oldalas, 2006-tól 2014-ig napvilágot látott úttörő és alapvető szellemi vállalkozás.

A *Kollektív identitásdiskurzusok Közép- és Délkelet-Európában (1770–1945): Szövegek és magyarázatok* című, angol nyelvű sorozat szerkesztői és munkatársai jól felépített csapatmunkát végeztek. Konceptuális, gondos és alapos művük felülírta a nemzeti sajátosságok kánonját a *Sonderweg*ről, a nemzeti misszióról, a centrumról és perifériáról, a lineáris fejlődésről és ciklikus haladásról, a mintakövetésről és autochtóniáról, a felvilágosodás(ok)ról, a romantikus nacionalizmusról, a nemzeti romantika(k)ról, a modernitás(ok)ról, a modernizmus(ok)ról, a modernizáció(k)ról, az antimodernitás(ok)ról és antimodernizmus(ok)ról. A közép- és délkelet-európai tematikus szöveggyűj-

temény nagyban hozzájárulhat más európai régiók nemzetépítési programjainak alapos feldolgozásához és összehasonlításához, adaptálása, közép- és délkelet-európai, így magyar nyelvű fordítása és terjesztése kívánatos.

A szerkesztők tematikus és kronológiai szempontok szerint választották ki, fordították le és látták el – a szövegek szerzőire, a művekre és a lefordított mű kontextusára vonatkozó – magyarázatokkal a kései felvilágosodás nemzeteszmeje (1. kötet [2006], 351 oldal), a nemzeti romantika jegyében kialakuló nemzeti mozgalmak (2. kötet [2007], 498 oldal), a nemzetállamok megalkotása (3/1. kötet [2010], 486 oldal), a nemzeti kultúra reprezentációinak modernista változatai (3/2. kötet [2010], 392 oldal) és a kollektív identitás gyökeres revízióit képviselő antimodernizmus (4. kötet [2014], 442 oldal) közép- és délkelet-európai programideológiai szövegeit Lengyelországtól Albániáig és Ausztriától Törökorszáig. A gondosan és jól kiválasztott értelmiségi szerzőktől igen különböző műfajú írásokat adtak közre – költeményeket, pamfleteket, politikai és erkölcsi programokat, leveleket – koncepcionális, tematikus és kronologikus csoportosításban.

Az első kötet alapvető értelmezési kategóriája a felvilágosodás. Mit jelentett a felvilágosodás Közép- és Délkelet-Európában? Milyen módosulásokkal jártak a szellemi átvételek, a kulturális

transzferek? Különböző felvilágosodásokról beszélhetünk, vagy azonos értékvilág módosulásait láthatjuk bennük? Bevezető írásaikban Kontler László és Paschalis M. Kitromilides ezeket gondolták újra. A kötet szerkesztői, Trencsényi Balázs és Michal Kopeček *A modern nemzeteszmé felbukkanását* rendezték tematikus egységekbe, s a közreadott szövegeket a következő témák szerint csoportosították: *A szimbolikus földrajz átalakulása; Kulturális és historiográfiai identitásbeszélések* (itt találjuk többek között Bessenyei György *Beszéd az országnak tárgyárul* című írását); *A felvilágosult nemzeti nyilvánosság megalkotása* (ebben az egységben Kármán József *A nemzet csinosodása* című szövegéből vett részletekre bukkanunk); *A reform és forradalom: a felvilágosult politika megformálása* (ahol például Hajnóczy József Forgách Miklóshoz írt levelét olvashatjuk).

A második kötetet ugyancsak Trencsényi Balázs és Michal Kopeček szerkesztette, akik itt a nemzeti romantika jegyében kialakuló nemzeti mozgalmak kollektív identitásprogramjainak szövegeit adták közre, szintén tematikus csoportosításban, s azokon belül kronologikus rendben. A fejezetek: *A nemzet historizálása: múltképek, folytonosságuk a jelennel* (ebben találjuk például Berzsényi Dániel *A magyarokhoz* című ódáját, s egy részletet Horváth Mihály függetlenségi harcról szóló könyvéből); *A nemzet lelke: szokások, nyelv, vallás* (ahol Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok*-részletét és a *Himnusz*t is olvashatjuk); *A tér nacionalizálása* (többek között Széchenyi István *Hunniájából* választott és Kossuth Lajos 1859-es alkotmánytervéből

vett részlettel); *A nemzet és szomszédai Európában: regionális perspektívák* (Wesselényi Miklós *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*ének ön- és ellenségképével, és néhány lapnyi szöveg Mocsáry Lajos *Nemzetiségéből*); *Nemzeti hősiesség: forradalom és ellenforradalom* (Petőfi Sándor *Nemzeti dalával* és egy részlettel Kemény Zsigmond *Forradalom utánjából*). A bevezető tanulmányban Miroslav Hroch a nacionalizmus és a romantika viszonyát, a romantikus nacionalizmust és a nemzeti romantikát értelmezte, és a kettő közül inkább az utóbbit választotta értelmezési kategóriának.

A harmadik kötet első alkotete interpretációs alapkategóriáját, a modernizmust – modernitás, modernizmus és modernizáció kapcsolatát és különbségét – Maria Todorova értelmezte. A szerkesztők, Ahmet Ersoy, Maciej Górny és Vangelis Kechriotis a nemzetállamok megalkotását mutatták be választott szövegeikkel. *A modern állam megalkotása soknemzetiségű kontextusban* című tematikus egységben találjuk például Eötvös József *A nemzetiségi kérdés* és Deák Ferenc húsvéti cikkének részletét. *Az önrendelkezés, demokratizálás és a homogenizáló állam*, illetve a *Nemzetépítések regionális keretben* témái köré csoportosított – egyebek között Masaryk, Friedjung és Venizelos írásaiból vett szemelvények és a jugoszláv muszlim szervezet programja – szövegek között olvashatjuk Bibó István *Az európai egyensúlyról és békéről* részletét. *A föderalizmus és a birodalmak hanyatlása* témában – Radić, Popovici, Sabahaddin, Masaryk, Melik, Mihalchev, Piłsudski, Römer és Hodža írásából vett részletek mellett – találjuk Jászi

Oszkár gondolatmenetét Magyarországról és a demokratikus föderalizmusról *A Monarchia jövője: A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című könyvéből. *A szocializmus és a nemzeti kérdés*-ben pedig Botev, Marković, Piłsudski, Šmeral, Dobrogeanu-Gherea, Cesarec, Otto Bauer, Benaroya, Chorváth, Nazim Hikmet, a szlovák felszabadítási front alapvető elvei és Tito szövegei között József Attila *A Dunánál* című költeményére bukkanunk.

A második alkötet – ugyancsak Ersoy, Górný és Kechriotis szerkesztésében – a modernizmust a nemzeti kultúra reprezentációiban mutatja be. *A kulturális modernizáció: a „nemzeti tudományok” intézményesítése* tematikus egységben olvashatjuk Beöthy Zsolt millenniumi kiadványának, *A magyar irodalom kistükrének* részletét Politis *Az Osztrák–Magyar Monarchia szóban és képen*, Ruvarac, Marinov, Sami, Lovinescu, Penev, Inan, Levstik és Dimitrie Gusti írásaiból vett szemelvények mellett. *A kritikai fordulatok: szakítás a romantikus elbeszélésekkel* témát követi *A „nemzeti jellem” irodalmi reprezentációi* – egyebek között – Sienkiewicz-, Caragiale-, Papadiamantis-, Zeletin-, Hašek-, Musil- és Krleža-szemelvényekkel. *Az esztétikai modernizmus és kollektív önazonosságok* tematikai egységben találjuk – mások mellett Psicharis, Górski, Kyorchev, Matoš, Novomeský és Gombrowicz írásaiból vett részletek sorában – Ady Endre *Góg és Magóg fia vagyok én* és *A magyar jakobinus dala* című verseit. *A régiók, önkormányzatiság, kisebbségi identitásépítési elbeszélések* között olvashatunk szemelvényeket Kós Károly *Erdély: Kultúrtörténeti vázlat* című könyvéből. Todorovának az előző

alkötetben közreadott modernizmus-értelmezése erre a kötetre is vonatkozik, az értelmezési keret kulcskategóriái tehát a modernizmus, a nemzetállamok megalkotása és a nemzeti kultúra reprezentációi.

A sorozat negyedik, egyúttal záró kötetének témáját a kollektív identitás radikális revíziói alkotják. Mint-hogy az antimodernizmus jegyében hajtották végre ezeket, az értelmezés kulcskategóriája az antimodernizmus, amelyet Sorin Antohi és Trencsényi Balázs bevezető – a sorozat legszínvonalasabb, legszélesebb kitekintésű, leginkább árnyalt, szakirodalom-értelmező (a cambridge-i kontextualista, a bielefeldi fogalomtörténeti és az *Annales* mentalitástörténeti felismeréseit egyaránt hasznosító), szuverén és eredeti – tanulmányukban értelmezték. Összekapcsolták egymással és egymásra vonatkoztatták a modernizmust és az antimodernizmust, érzékeltették a két kategória ambivalens viszonyát, a közöttük lévő feszültséget, hasonlóságokat és különbségeiket.

Azok a témák, amelyekre a szerkesztők, Diana Mishkova, Marius Turda és Trencsényi Balázs felfűzték a kötetben közreadott szövegeket, segítenek abban, hogy megértsük az *antimodernizmus* szemléleti sajátosságait. *Az integrális vagy organicista nacionalizmus* tematikáját érzékeltető írások között találunk részleteket – Pašić, Schönerer, Dmowski, Iorga, Popovici, Čerina, Ahmed Naim, Tiso szövegei után – Szabó Dezső *A holnap nacionalizmusából*. *Az európai lelkiismeret válsága* témájának szemelvényei között – Karl Kraus, Mircea Eliade, Ahmet Hamdi Tanpinar, Leopold Andrian,

Stanislaw Ignacy Witkiewicz és Ivan Hadzhiyski szövegei mellett – olvashatjuk Babits Mihály *A tömeg és a nemzet* című esszéjét. *A nemzeti ontológia keresése* tematikus egységben – görög, cseh, szlovén, osztrák, román (Lucian Blaga: *A mioritikus tér*), szerb és bolgár szerzők írásainak szemelvényei után – találjuk Németh László *Kisebbségben* című esszéjének részletét. *A hagyomány és a modernitás konzervatív újraértelmezései* között olvashatunk részletet – Hofmannstahl, Srbik, Šufflay, Kramář, Mutafchiev, Lütfi Barkan és a szlovén nemzeti védelmi alakulat manifesztuma mellett – Szekfű Gyula *Három nemzedékéből*. Az antimodernizmus bemutatását az antimodernista forradalmat bemutató szövegek, a sorozatot pedig a sorozat témájáról szóló válogatott bibliográfia és a kollektív identitáskonstrukciók kulcsszavainak tárgymutatója zárja.

A szerkesztők, a szövegek szerzőit és kontextusát bemutató lexikoncikket készítői, a fordítók és lektorai kiváló munkát végeztek. A kiadó szép, jól használható, alapvető könyveket jelentetett meg. A kollektív identitásdiskurzusokat bemutató szöveggyűjtemény-sorozat mintaszerű kollektív vállalkozás eredménye. A sorozatból jól látszik, hogy Trencsényi Balázs számos szerepkörben, szerkesztőként, szócikkek írójaként a vállalkozás motorja volt. Sokirányú munkája beépült nagy összehasonlító monográfiájába, *A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában* című (magyar kiadásában teljes, amerikai kiadásában rövid változatú) könyvébe. A monográfia nyilvánvalóan visszahatott magára a szöveggyűjteményre is, amely egyben

előzménye a modern politikai gondolkodás közép- és kelet-európai történetét bemutató, megjelenés előtt álló szintézisnek.¹

A szöveggyűjtemény tanúsítja, hogy az oligarchikus intézményektől függetlenül magányos és heroikus erőfeszítéseken túl közösségi keretekben szocializált együttműködésen alapuló csapatmunkával meg lehet alkotni a közép- és kelet-európai összehasonlító eszmetörténet monográfiáinak és szintéziseinek szellemi és magatartásbeli feltételeit, majd a monográfiákat és a szintéziseket. Ezek segíthetnek abban, hogy ne szemléleti sémákat, módszertani megközelítéseket és értelmezési kereteket másoljunk, hanem kritikusan vizsgáljunk hozzájuk, autonóm módon válasszunk témát, műfajt és eszközöket. Rossz kettősségek közötti választás, mintakövetés és öncélúság, önsajnálát és leckéztetés helyett ezt az utat követve empatikusan, felkészülten és kritikusan elemezhetünk, összehasonlíthatunk és értelmezhetünk.

Dénes Iván Zoltán

¹ Ennek hétszázhusz oldalas első kötete 2016-ban jelenik meg az Oxford University Press kiadásában: Trencsényi, Balázs – Janowski, Maciej – Baar, Monika – Falina, Maria – Kopeček, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Volume I: *Negotiating Modernity in the Long Nineteenth Century*. <http://ukcatalogue.oup.com/product/9780198737148.do>